

Aprecieri si observatii critice

Recenta reuniune la Timisoara a evreilor timisoreni raspanditi pe tot globul, a oferit ceva deosebit de placut, dincolo de simpla reintoalnire a unor vechi prieteni si cunostinte. Ma refer la faptul ca la diversele evenimente asociate cu aceasta intalnire au luat parte, si inca in mod activ, numerosi ne-evrei din acest oras multietnic. Istoria orasului ofera multe exemple de conflict si colaborare care ilustreaza "in conditii de laborator" variatele forme de relatii interetnice. Un nou, interesant si remarcabil exemplu al convietuirii este interesul si participarea compatriotilor nostri de diverse etnii.

Am aflat apoi din convorbiri cat si din presa, ca acest fapt nu este o exceptie. Interesul pentru trecutul evreiesc in acest oras se extinde dincolo de cultivarea unor simple prietenii personale. Aici se iveste o problema: documentarea pe care unii prieteni ai nostri sunt constransi sa se bazeze este victima unei neglijente, din pacate, foarte raspandite. Iar neglijenta este a celor de o seama cu noi! Recent, pe aceasta pagina de web, am facut o observatie critica, probabil neplacuta, despre modul neglijent in care istoria este prezentata chiar si in "documente oficiale" (pe internet) ale comunitatilor noastre. Am aflat ca unii s-au simtit jigniti, dar ... textele nu au fost corectate. Aceste texte cu erori multiple sunt adesea sursa de informatii nu numai pentru membrii Comunitatii, ci si pentru publicul larg. Voi da un exemplu care ilustreaza consecintele neglijentei editoriale ai autorilor textelor de pe site-urile comunitatilor evreiesti.

Nu demult, *site-ul* nostru, editia din 16-30 August, a reprodus un articol din gazeta "Timisoara" despre reuniunea noastra din mai-iunie. Autorul, Petre Irimus, pe care avem toate motivele sa-l respectam si sa-l apreciem, a facut o scurta schita a istoriei comunitatii noastre, astfel ca toti cititorii din oras, de toate neamurile, sa aiba o idee despre trecutul vecinilor lor. Cea mai mare parte a articolului serveste bine acest scop. Dar unele date documentare sunt victima neglijentei mentionate. Iata ce scrie dl. Irimus despre evreul sefard din Timisoara, sec.XVIII, Meir Amigo:

"La mijlocul secolului urmator autoritatile imperiale [cei dela Viena - T.S.] au autorizat stabilirea la Tms. a unor evrei din Istambul, printre care si faimosul rabin Meir Amigo, supranumit 're chico' (micul rege) datorita bogatiei sale. Gratie relatiilor sale la Istambul, prin prietenul sau Diego de Aguilar, Amigo a aflat de intentia curtii de la Viena de a expulza evreii din Boemia." - Deci Amigo, fiind "influent"[?!] la curtea Sultanului a reusit sa-l convinga pe acesta (pentru ca "rabinul" s-a dus la Istambul!) sa intervina in favoarea evreilor din ... Boemia, si sa-i salveze.

Citatul misuna de erori, una din ele fiind ca Amigo a fost rabin. Sursa? *Website*-ul comunitatii care l-a proclamat pe Amigo rabin. Si este aceasta oare singura opinie eronata? Nici vorba. Si de unde provin acesti opinii eronate? Voi povesti, pe scurt, experienta mea.

A fost odata ... Cand mi-am predat la "Hasefer" manuscrisul cartii despre "Evreii din Timisoara in perspectiva istorica", unul din colaboratorii eruditi ai acestei edituri, fara sa ma intrebe, a introdus pe manuscris urmatoarea nota de subsol apropos acel Meir Amigo care a aflat despre expulzarea evreilor din Boemia planuita de Maria Tereza:

"Amigo s-a dus (la Constantinopol) si l-a convins pe Sultan sa trimita un delegat extraordinar - un evreu, numit Coronel - cu o scrisoare manuscisa la imparatasa (din Viena). Astfel ea a fost convinsa sa anuleze decretul de expulzare."

A sunat cam amuzant pentru cei care stiu cine a fost sultanul si cine imparatasa. Dar colaboratorul erudit al editurii a fost destul de onest si a indicat exact sursa. Am cercetat si am gasit textul intr-o editie ancestrala a *Jewish Encyclopedia [JE]*. E posibil? A fost posibil in vremuri de demult, prin anii '50, pentru ca in editiile ulterioare textul acesta nu mai apare. Nonsensul a fost eliminat desi vechea editie a enciclopediei e inca pe raft. Astfel se pare ca biblioteca domnului in cauza nu a fost *updated*. De fapt nici nu ar fi trebuit sa fie *updated*, pentru ca sursele bibliografice indicate chiar si de vechea editie, puteau si pot lamuri pe oricine, chiar daca nu l-au lamurit pe autorul articolului vechi(!) din *Encyclopedia*. Tot ce era necesar era sa gasesti sursele indicate in germana, ladino si franceza. M-am apucat sa fac un pic de cercetare, si iata istoria mea despre textele respective.

La inceput a fost o "*Geschichte der türkisch-israelitischen Gemeinde zu Wien*", Wien 1888, semnata de Adolf v. Zemlinzsky. Nu tocmai un nume Frenk, dar el a fost totusi *Sekretär der türkisch-israelitischen Gemeinde*. Editia germana a fost paralela cu o traducere in ladino, adica *Übersetzt ins Jüdisch-spanische*, cu caractere ebraice, cu titlul, transliterat de mine: *Istoria de la comunidad israelita-española in Viena*. Dupa cum se vede *türkisch* in ladino este *español*. Si ce am gasit acolo despre expulzarea evreilor din Boemia? Nimic. Dar am gasit alte lucruri foarte interesante pe care le voi repeta pe scurt. Nu parca aceasta carte ar contine ceva ce nu am fi stiut inainte, dar o mica repetitie este necesara pentru clarificarea/corectura pe care o propun. Ca doar e vorba de "sursa" erorii.

Sa incep cu o lamurire: de ce erau sefarzii din Viena *türkisch*? E simplu. Dupa pacea de la Passarovitz/Pozharevat multi sefardim de pe teritoriile recucerite de Habsburgi, inclusiv Timisoara, au ramas sub noii stapani. Ei au fost economic importanti atat pentru Austria cat si pentru Imperiul Otoman, adica pentru comertul exterior al acestor doua imparatii. Astfel ca tratatul de pace a consacrat ramanerea lor in imperiul Habsburgic, in timp ce unii supusi austrieci(!) puteau ramane, pe baza aceluia tratat, sub turci. Citim in cartea mentionata ca israelitii "turci" din Viena aveau unele privilegii in comparatie cu evreii locali. Autorul uita sa mentioneze ca evreii "locali" din Viena au fost expulzati de acolo incepand inca din august 1670. Astfel Viena a fost *Judenrein* deja in 1690. Istoria e lunga, dar aici merita doar sa mentionam faptul ca evreii *türkisch* si-au format noua comunitate la inceputul secolului urmator cand "cei locali" au inceput sa se

intoarca incet-incet. Dar fara sa li se restituie sinagoga care pana in ziua de azi este *die Leopoldskirche*.

Iar sefarzii - nu numai turcii! - se bucurau de oarecare privilegii. Asta se datora mai ales pozitiei lor economice superioare. Liderul lor a fost Diego de Aguilar, sau mai precis Moshe Lopez Pereira Diego de Aguilar. El a fost un marano revenit la iudaism si seful monopolului tutunului din Austria. Aguilar a folosit influenta pe care o avea la curtea din Viena, pentru a proteja diversele comunitati *sefarde*(!) din imperiu, inclusiv cea de la Timisoara, avand pe Meir Amigo ca distins membru. Cartea pe care o mentionam reproduce o legenda dupa care Aguilar ar fi fost el insusi inchizitor in Spania inainte de revenirea sa la iudaism. Legenda e reproducuta de Zemlinsky, ca legenda!, dar nu e semnificativa in contextul nostru. Important este faptul ca intr-o zi Aguilar a primit "*eine vertrauliche Mitteilung ... dass die Juden aus dem Bereich des Österreichischen Landes ausgewiesen werden sollten*". Care evrei, si din ce provincii? Nu aflam din *acest*(!) text decat faptul ca Aguilar s-a adresat lui Amigo din Timisoara cerandu-i sa intervina la Constantinopol, prin prietenii lui, pentru ca sultanul sa intervina pentru anularea deciziei. Cat e adevarat din asta? Nu aflam nimic in plus din aceasta sursa, dar avem o alta, mai serioasa, indicata tot in *Encyclopedia*.

Este vorba de "*Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'a nos jours*", Paris 1897, de Moise Franco. Aici ar fi putut citi (p.120), cei care s-au bazat pe citatul din vechea EJ, ca :

"La colonie judéo-turque, établie a Vienne, traversa un moment critique sous le règne de Marie-Thérèse (1717-1780) ... Sur les conseils funestes de l'archevêque de Madrid, qui adressa une lettre à Marie-Thérèse, celle-ci voulut chasser de ses États, du vivant du baron Diego de Aguilar, la communauté judéo-turque de Vienne ainsi que le group indigène. Diego de Aguilar chargea secrètement un de ses coreligionnaires de Temesvar, Señor Amigo, d'interceder auprès du Sultan en faveur de la colonie judéo-turque. A cette époque, de même qu'autrefois, c'était un Israélite, Juda Baruch, qui occupait le post élevé de Saraf-Bachi (banquier) du Gouvernemet impérial."

Interventia a avut succes, *la colonie judéo-turque*(!) a ramas pe loc. Dar nu si Diego Aguilar care a fugit in secret in Olanda. Un loc sigur. Aceasta s-a intamplat in 1749. Dar ce s-a intamplat in Boemia? Autorul articolului din vechea editie *JE*, retrasa astazi din circulatie, a cam amestecat faptele. Olanda ca si Boemia au jucat un rol important in istoria evreilor in acea vreme, dar in mod diferit. Iata, foarte pe scurt, aceasta istorie.

Imparateasa a planuit de fapt expulzarea evreilor din Boemia si Moravia. Pe baza unui edict imperial din 18 decembrie 1744, evreii din Praga trebuiau sa plece din acest oras pana la sfirsitul lui ianuarie 1745. Au primit un termen de sase luni pentru "lichidarea" afacerilor curente, dar locuind in afara orasului impreuna cu alte zeci de mii de evrei (numarul exact nu se cunoaste) din Boemia. Si acestia din urma erau sa fie expulzati. Imparateasa nu-i voia acolo. Totusi ramanea o problema nelamurita: unde sa se duca toti acesti evrei? Ca doar edictul de expulzare specifica o interdictie: nici unul din ei nu se va putea stabili pe un teritoriu sub suveranitatea imparatesei. S-au facut interventii in favoarea evreilor? Da. Si este probabil ca Aguilar a "intervenit", dar nu direct, ca doar el nu mai avea "protectia" de dinainte. El a avut insa un prieten, pe ambasadorul

olandez Barthold Dowe Burmania, care a convins guvernul sau sa intervina. Si guvernul olandez, foarte important pentru relatiile economice externe ale Austriei, a intervenit, la fel si ambasadorul englez, Sir Thomas Robinson, ca si Republica Venetia. Dar efectul interventiei olandeze a fost decisiv. (Aici nu dau mai multe detalii. Dar as recomanda cititorilor acestei note sa caute undeva intr-o biblioteca universitara cele trei volume de *Gesammelte Werke* ale lui David Kaufmann publicate la Frankfurt intre 1908-1915, unde in vol II. vor putea gasi studiul "*Barthold Dowe Burmania und die Vertreibung der Juden aus Böhmen und Mähren*".) Niciun Sultan n-a intervenit. Nu numai pentru ca nu-i prea iubea pe evrei, dar mai ales fiind preocupat - iarasi din motive economice! - sa insiste la respectarea tratatelor de pace. Asta i-a salvat pe *türkisch-Israeliten* din Viena. Nici despre asta nu exista o documentare precisa, dar e plauzibil. In schimb activitatea lui Burmania e bine documentata ca si interventia consiliilor cehilor din Boemia, care au explicat clar imparatului ca ei nu vor fi in stare sa acopere darile pierdute dupa expulzarea evreilor.

Si de ce am gasit eu asta atat de important? Exemplul este interesant si ca atare pentru istoria evreilor in Imperiul Habsburgic. Dar aici am considerat ca important faptul ca documente de pe *web*, ca si altele tiparite, misuna de erori privitoare la istoria evreilor timisoreni. Desigur toti gresim din cand in cand. Dar nu toti perseveram si nu ne corectam.

Din fericire pot cita si exemple bune in contextul interesului multiethnic pe care l-am mentionat la inceput. Astfel, in ultimele doua editii ale acestui site, domnul Daniel Vighi a publicat cate un articol despre trecutul nostru ingropat in cimitirul de pe calea Lipovei. Daca nu ati citit aceste articole, vi le recomand cu caldura. Povestirea emotionanta a domnului Vighi aminteste de Assael Azriel care a murit in 1636 si este inmormantat in cimitirul de pe calea Lipovei. Din fericire el nu a preluat informatiile gresite din sursele mentionate mai sus de mine cu dezaprobare. Una din acestea il proclama pe Assael ... rabin. Si numai rabin n-a fost. Unele surse il indica drept medic. Poate. In orice caz, unii din inaintasii lui au fost intr-adevar medici, dar asocierea numelui sau cu un "facator de minuni", cum apare in alte diverse surse, nu prea e justificata. Assael, sau mai exact Assa-El, inseamna intr-adevar "Domnul l-a facut/creat", nume prin nimic deosebit ci frecvent la sefardimii medievali. Originea acestui nume? Deschideti cartea profetului Samuel (2, 18 ff., 3, 27ff.) si veti afla ca Assael a fost fratele lui Joab, generalul regelui David. In Evul Mediu numele a fost dat si intr-o forma usor modificata ca Maassael, sau mai exact: Ma-assa-El = "iata ce a creat Domnul"- surpriza placuta cauzata de un copil as reusit. Iar in tarile arabe, numele partial tradus a aparut si ca Mashallah = "iata ce miracol a creat Allah". Ati auzit vreodata acest nume sau una din numeroasele variante transliterate ca Messala, Messahala etc. ? Unul cu acest nume, evreu persan (dar probabil egiptean din nastere) a scris in secolul VIII un tratat despre astrolab in araba, care insa a supravietuit mai ales in traduceri latine. Si apoi sa nu uitam ca "*The Treatise on The Astrolabe*" de marele poet englez Geoffrey Chaucer, prima carte de stiinta scrisa in limba engleza, este o parafraza a cartii lui Maassael. Si Chaucer n-a negat asta niciodata.

Si mi-e teama sa ma aventurez prea departe. Cand citesti, iti vin idei sau se trezesc memorii. Dar trebuie sa ma opresc. Agnes e in spatele meu: "Iar te-a apucat scrisul?" Deci ma opresc. Dar sper ca i-am convins cel putin pe unii sa corecteze diversele texte cu erori. E o observatie facuta din prietenie.